

E E S T I K O R R E S P O N D E N T S I N S T I T U U T .

EESTI KEELE KURSUS.

Õppekirj nr. 1

Koostanud Kristjan Meikup.

1.

Armas eesti noor! Sa tead, et Eesti on Su isamaa ja eesti keel Su emakeel. Ära unusta seda! Ka mitte võõrsil, paguluses! Maailmas elab palju rahvaid, neil kõigil on oma keel. Sa võid osata mitmeid keeli, kuid üks neist on Sulle siiski lähedasem, Sinu südamele armsam ja kallim. See on nimelt Sinu emakeel, Sinu esivanemate kauge pärand põlvest põlve - just Sulle, eesti noor.

Kõik teised keeled on Sulle võõrkeeled. Ka neid tuleb õppida, kuid oma emakeelt osata on eriliseks auks ja otse pühaks kohuseks igale eesti noorele. Selleks tahab käesolev eesti keele kursus ulatada Sulle oma abistava käe. Pisutki head tahet, veidi hoolt ja indu ka Sinu poolt - armas eesti noor -, siis on iga Sinu homme päev tänasest targem. Ole siis selleks valmis! Ole alati valmis!

2.

Oma mõtteid väljendab inimene tavaliselt keele (språk, Sprache, language) abil. Maailmas kõneldakse 2000 (loe: kaks tuhat) erisugust keelt. Väga üldjoontes võime need eraldada kolme alaossa:

1. semi keeled (domineeriv kollane rass, ülekaalukalt Aasias,
2. hami keeled (must rass, peamiselt Aafrikas) ja
3. jahveti keeled (valge rass, esinevad euroopas või on siit pärit nn. kolonisatsioonil teel).

Esimesed kaks gruppi huvitavad meid vähem, kuid viimast, s.o. jahveti (valge rassi) keeli vaatleme põgusalt edasi. Siingi omakord alljagunemisi (idapoolsed - läänepoolsed jt.), kuid üldiselt (läänepoolne harr) nimetatakse neid keeli indoeuroopa keelteks. Need jagunevad omakord veel kolmeks alaosaks : 1. germaani keeled (saksa, rootsi, taani, hollandi, inglise ja islandi); 2. romaani keeled (itaalia, rumeenia, prantsuse, hispaania ja portugali); 3. slaavi keeled (vene, poola, tšehhi, bulgaaria, serbia, slovaki, sloveeni kroaadi jt.), siis lisaks veel balti-slaavi keeled: läti ja leedu (sugulus vene keelega võrdlemisi kauge).

Igatahes on näiteks nii rootsi, saksa kui ka inglise keelel rohkem kokkukuuluvust vene keelega kui eesti keelel. Eelmised kolm kuuluvad vähemalt sama keelepuu juurde. Ka läti keelel pole eesti keelega mingit otsest sugulust, sest eesti keel ei kuulu ei slaavi, germaani ega romaani keelte hulka .

3.

Soome - ugri keeltepere, mis kauges suguluses samojedi keelega, veelgi kaugemal oletatav sugulus isegi türgi-tatari keeltega, kuulub ühes indo-euroopa keeltega ka valge rassi ehk jahveti keelte perre.

Omakord võime soome-ugri keeled jagada veel: a) kaugemad (ungari - 12 milj., ostjaki - 25000, voguli -6000, votjaki-udmurdi⁺-600.000- oma autonoomne vabariik, sürjani⁺-komi - 400.000 -aut.vabariik, tšeremissi - mari⁺- 500.000 - aut. vabariik, ja mordva⁺-1.500.000 aut. vabariik) ; b) lähemad: soome, eesti, karjala, vepsa, vadja, ingeri ja liivi. Neist peame kahjuks viimased neli hõimu lugema juba kadunuks, teistegi arv on tublisti vähenenud, ent panevad veel visalt vastu.

Ka lapi (35.000) keel kuulub kaugemate sugukeelte hulka, kuid tõuliselt on nad soome-ugrilastele võõrad, kuuluvad polaarrahvaste (mongolid) perre. Nad on sajandite vältel omandanud soome-ugri keele, mis peagu ainulaadne nähtus, kuid mida võimalik seletada soome-ugrilaste kõrgema kultuurilise tasemega.

Kokku on soome-ugri rahvaid umbes 20 miljonit.

+) Soome-ugri kaugemaist hõimudest kirjutab pikemalt prof. J. Mägiste ajakirjas " Tulimuld " nr. 3 ja 5 (1958) nr. 1 (1959).

4.

Soome-ugrilaste algkoduks peetakse Volga ja Uurali vahepealset ala. Sealt viis rännutee osa hõimlasi üle Uuralite (ostjakid, vogulid), osa (ungarlased) rändas läbi Lõuna -Venemaa, Bulgaaria ja Türki alade, mistõttu ungari keeles on palju slaavi ja türki elemente. Sugulus on väga kauge ja vaevu tuntav. Üldine kõnemeloodia ütleb siiski, et on midagi soome-ugrilist.

Osa hõimlasi (peamiselt tšeremissid -marid ja mordvalased) paiknevad enam-vähem hajutatuna oletatava algkodu aladel, üks osa aga - nr. läänemeresoomlased - jõudis umb. Kristuse sündimise paigu Läänemere maile. Nende seas ka meie kauged esivanemad, keda läänepoolsemad naabrid hakkasid nimetama aestideks (aest, east, ost-ida),

siit arvataksegi nimetus eesti olevat pärit.

Lähim hõim soome on kergesti tuntav keelest, kuigi seal esineb mõndagi laenatud (rootsi, vene). Ka on soome keel mitmeti vanemal astmel. Nii näiteks on säilinud lõppvokaal (jälgi "jalg", jalga "jalg", miesi "mees", siellä "seal", minulla "minul", genitiivis veel - n (minun, sinun), palju pikki helilisi kaashäälikuid (l,m,n,) näit. rannalla, rannalle, annamme jm.

Vokaaliderikkuselt kuulub soome keel esimeste hulka ja väärrib õigustatult ilusa, kauni keele nime.

Ka eesti keel on kõlav, ilus, millest edaspidi ehk mõne reaga lähemalt. Seniks aga piisaku meile teadmisest, et ilusat ja kõlavat emakeelt hästi osata on eriti nooruse püha kohus. Seda on igale eesti noorele eesti keel, meie kõikide eestlaste tunnus - meie emakeel.

5.

Kui võrrelda hääldamist ja kirjutamist, siis võiks eesti (ka soome) keelt nimetada foneetiliseks (häälikuliseks) keeleks, kus erinevus hääldamise ja kirjutamise vahel pole suur. Nii kirjutame näiteks eesti ja soome keeles nii pikki ja ülipikki vokaale kui ka konsonante pikalt, s.o. kahe tähega; loeme enam-vähem nii, nagu on kirjutatud, ja kirjutame nii, nagu hääldame, näiteks : keerutama, kassid, koolis, mitte, uudis, lilled jt.

Nn. ajaloolistes (historisch) keeltes (inglise, prantsuse, saksa, rootsi, vene jt.) on erinevus kõnes ja kirjas suhteliselt suurem. Kirjaviis on konservatiivsem, see on püsinud, hääldamine on lihtsustunud: ei kirjutata nii, nagu hääldatakse, ega hääldata nii, nagu on kirjutatud.

See aga on keele õppimisel suureks takistuseks, annab lisatööd ja vaeva.

Eesti keele õppimisel seda hädasohtu (õnneks!) ei esine (mõni pisi asi teeb siiski pisut pahandust), mis on meile mitmeti suureks kasuks.

6.

Mõningaid algmõisteid (lause, sõna, häälik täht).

Oma mõtteid väljendame (sõnastame) tavaliselt lausetes. Iga lause väljendab teatava mõtte, lause on seega mõtte väljendaja, mõtte märk ehk sümbol.

Lause koosneb sõnadest. Iga sõna väljendab teatava mõiste (begrëpp, Begriff, conception), sõna on seega mõiste väljendaja, mõiste märk ehk sümbol.

Sõnad koosnevad silpidest (silbist), silbid - häälikuist

(ljud, Laut, sound), mida kirjas märgime tähtedega (bokstav, Buchstabe, letter). Täht on seega hääliku väljendaja, hääliku märk ehk sümbol. Häälikuid hääldame ja kuuleme, tähti näeme ja kirjutame.

Pean meeles: lause on mõtte märk, sõna on mõiste märk.
täht on hääliku märk.

Tähed - teatavas kindlas järjekorras - moodustavad tähestiku ehk alfabeedi.

7.

Eesti keele tähestik (võõrtähti vaatleme hiljem) on järgmine: a, b, d, e, g, h, i, j, k, l, m, n, o, p, r, s, t, u, v, õ, ä, ö, ü - seega 23 tähte, neist 14 kaashäälikut ehk konsonanti ja 9 täishäälikut ehk vokaali.

Täishäälikud ehk vokaalid(a,e,i,o,u,õ,ä,ö,ü) võivad moodustada omaette silbi (stavelse, Silbe, syllable), näiteks kau-a, mei-e, i-sa, õ-de jne., ent kaashäälikud ehk konsonandid (b,d,g, h,j,k,l,m,n,p,r,s,t,v) moodustavad silbi ainult täishäälikute abil.

Heli suhtes jagunevad häälikud:

a) helilised (tonande, tönende, sounding) : a,e,i,o,u,õ,ä,ö,ü (seega kõik vokaalid!) + l,m,n,r,v (iga sõna jaoks üks):

b) helitud (tonlösa, tonlose, voicelles): b,d,g,h,j,k,p,s,t.

Pean meeles: vokaalid on kõik helilised, lisaks 5 helilist konsonanti - l,m,n,r,v,

Seda on tingimata (absolut !) vaja teada liite (sufiks)-gi, - ki puhul, Nimelt liitub helilistele häälikutele liide - gi helituile häälikuile liide - ki

Oleks ränk eksimus, raske viga, kui liidaksime helilisile - ki ja vastupidi: helituile - gi.

Harjutus nr 1.a Kirjuta kriipsu asemele g või k !

Sõber - i läks, kutsus mind -i kaasa ja ma läksin - i. Liide -i liitub helilistele, liide -i helituile häälikuile. Oleks raske viga, kui liidaksime helilisele -i ja helitule -i. Ei tulnud sina ega tema -i, kui -i, teid kõi -i oli kutsutud. Laud -i ja tool- i tähendab umbes sama mis ise-i laud ja tool. Lill-i õitsis, lind-i laulis, päike-i paistis soojalt ja vihm-i lakkas sadamast, sest oli-i ju sadasuvi. Juba ta tuleb-i, sina juba lähed-i, mina ei mõtle-i veel minna. Vend-i oli rõõmus ja sõsar-i heas tujus. Tehaseis ei katke töö minutiks-i, vaid töötatakse öösel-i. Banaane sööb ahv-i, liha ja leiba koer-i. Lumehang-i hakkab päikeses sulama, kask-i haljendama, kägu-i kukkuma. Kork-i oskab ujuda, uss-i roomata, kull-i lennata. Ehk-i tähendab umbes sama mis kui-i. Aitäh-i on parem kui mitte mida-i.

Harjutus nr 1b. Liida -gi või -ki sõnadele: isa, leib, õde, laul, linn, tädi, haug, tamm, onu, naer, lipp, pilv, kott, aitäh, poiss, noma, kurb, king, must, kord, kass, hunt, orb, (vaeslaps) pärg, kurk, palk, vask, pank, risk.

Märkus 1. Lõpeb sõna kahekordse (topelt) konsonandiga (lill, uss, lukk, kapp, sahk, kamm jt.), liitub -gi või -ki sõna algvormile (midagi ei kaol).

Märkus 2. Liidet -gi, -ki ei tohi niisamuti liita sõna tüve (harilikult omast. kaane) ja käändelõpu vahele, vaid käändelõpu järele, s.t. sõna viimaseks silbiks. Niisiis mitte kelle(gi)le, kusa(gi)l, kusa(gi)le, kus(ki)lt, kumma(gi)le, vaid : kellelegi, kuhugi, kustki, kummalegi, mitte: mitte(gi)st, vaid mittestki; veel halvem ja suurem on eksimus, kui liidetakse mõlemad (mille(gi)stki, mille(gi)kski jt.

8.

k, p, t, helitute häälikute kõrval.

Helitute (p, t, k, s, h,) kõrval esineb reeglipäraselt k, p, t (mitte bāg), näiteks: katki, kapsas, ukse, võtku, lapsed, tantsib, maksan, tehke lahti, peatselt, märksa, koratnad, karsklane jt.

Helitute kaashäälikute (peamiselt s ja h) kõrval esineb b, d, g ainult erakorraliselt siis, kui b, d, g esineb sõna algvormis, näiteks: kärbsed (kärbes), umbsed (umbne), jõudsasti (jõudma), aegsasti, (aeg) vargsi (varas, varga), kaudselt (kaudu, kaudne), üldse (üldine), mürdsin (murdma), kuldse (kuldne), hoidsin (hoidma), liigselt (liigne) ühekordsed (kordne), tundsin (tundma), vanamoodsed (nood, moodne), raudsed (raudne), urbsed (urb, urbne - poroosne), võidsime (võidma) leivale võid jt. jt.

Ka pöörd sõnade -ke, -ku (käskiv kõneviis), näit. hoidke, mürdu, tundke, jõudke, võidke kandku, leidke, sõudke, andke, kündku, (aga: tulge, minge, naergu, olgu jt.), sest eelmine konsonant (l, n, r) on heliline) kuulub siia.

Sama kehtib ka mõnede liitsõnade (kui liitsõna esimene pool lõpeb b, d, g-ga) ja liite -kond) puhul, näiteks: raudsepp, kuldsepp, kingsepp, umbsõna, õlgkübar, raudtee, tõldsepp, umbkaudu, raudsipelgas, leiokond, raudkond, ringkond ja esineb samuti mõnedes võõrsõnades (substantiiv, absoluutne, anekdoot (aga diktaat), röntgen, abstraktne, asbest, jt.

Harjutus nr. 2. Kirjuta kriipsu asemele b või p, d või t, g või k!

Sõu-sime hoo-sasti ja jõu-sime ae-sasti päralt. Samaae-selt, um-kau-sed, võr-selt, tun-sin, näh-e, tul-e, võ-ke, min-e, teh-e, naer-u,

hoi-ke, mur-ku, la-sikud, var-si, ü-sik, um-kott, lõh-i, ei vii-si ega raa-si, pea-selt (ettevaatust), mär-sa, lä-sin, hei-sin, kan-sime, süda tu-sub, ka-sastega, li-sud, soo-sasti, moo-selt, vägi-val-selt, kodakon-sus, toi-sime, ko-sud, ka-sikud, kär-seseen, um-sed.

Märkus: Sõnas öö**b**ik kirjutame b, sõnas hõl**p**us kirjutame p, samuti hõl**p**sasti.

9.

H sõna algul.

Kuigi sõnaalgulist h-d hääldatakse kõnekeeles nõrgalt või üldse mitte, tuleb kirjakeelest h-d sõna algul hääldada selgesti kuuldavalt. Kui sõnaalgulist h-d ei hääldataks ega kirjutataks, siis satuks umbes 40 sõna nii häälikuliselt kui ka täheliselt täiesti ühte, ei saaks neid eraldada, näiteks : all - hall (viimane neist isegi juba kahes tähenduses: 1)värv, 2) kerge varajane öökülm), aru (mõistus) - haru, arv - harv, ais - hais, ind - hind, agu (koit) - hagu jt.jt., seepärast tuleb tingimata - nii kõnes kui kirjas - teha selgesti vahet, kus h esineb, kus mitte,

Märkus: Sõnaalgulise h esiletoomine, selle vajalikkus pole aktuaalne mitte ainult eesti keeles, vaid ka teistel. Toome mõned näited. Saksa: Abend - haben(d), aus - Haus, alle - Halle, als - Hals; rootsi: and - hand, yra - hyra, ö - hö, öst - höst; inglise: all - hall, as - has, ill - hill, is - his jt,jt.

Tähtsamaid h-ga sõnu: hajuma, hani (hane), hajameelne, hagijas, hais, hale, habras, halg, hagu, hallikas (hallivõitu), harv, haigutama, hanguma (tarduma) hang (hangu-heintetõstmiseks), hang (hange), haug (haugi), ehk havi,) hellerhein, heie (heide) heietama (ketrama) herilane (geting, Wespe, wasp), hernes, higi, hind, hurtsik (algeline elamu), höre, hõõguma, hõõruma, hütt (hurtsik) onn), härdasti (haledasti), hubane, (mõnus), hunnik.

Tähtsamaid h-ta sõnu: aganad (agnar, Spreu, husk), aevas-tama, agu, ais, ale, (söörd, kütis, uudismaa), alp, allikas, aru - kahes tähenduses: 1) mõistus, 2) kuivem, kõrgem heinamaa, elevil (ärevil), elevus, arv, ere, eredasti, ind, irvitama, iil, oigama (stõna, stöhnen, moan), uba, ulguma, uluma, ulgumeri, undama, (tuule kohta), adal, (teistkordne uus hein), äkki, ämblik, ässitama, üür, üüriline, üürnik (kuigi rootsi keeles hyra, hyresgäst).

6 h-ga sõna, kus enim eksitakse: hernes, hubane härdasti, hajameelne, haigutama, herilane.

6 h-ta sõna, kus enim eksitakse: aganad, iil, ulguma, ulgumeri, adal üür.

Harjutus nr. 3 Kirjuta kriipsu asemele vajaduse puhul h !

-agude ja -algudega köetakse -ahju. -urtsikuid, -onne ja -ütte leidub veel -õige -arva. -nine laps -õõrub silmi ja -aigutab. Mõnikord tehakse ka -ädala -eina ja süüakse -ädaga -aganeleiba. -allid -undid -ulkusid -ulgudes metsas. Kerge tuule -iil ei pane veel -ulgumerd lainetama. -aug, -eeringas, -erilane, -ämblik, -ani, -irv ja -agijas kuuluvad loomariiki, kuid -ellerhein, -uba, -ernes ja -aganad -taimeriiki. Moodne korter on -ubane, kuid -üür on kõrge. Keedeti -ernesuppi ja praeti rasvane -ani. Laps nuttis -är-dasti.

10.

Liht- ja liithäälikud.

K-a-n-a m-u-n-e-s i-l-u-s-a m-u-n-a.

Antud lauses esinevad nii täishäälikud (a,u,e,i) kui ka kaashäälikud (k,n,m,s,l,) üksikult. Neid võime nimetada lihthäälikuiks.

Lihthäälikud võivad sõnas esineda ka pikkade - ülipikkade häälikutena, näiteks : nooremad vennad on linnas koolis, kus õpivad ka vöörikeeli, sest siin on tegu sama häälikuga, mida hääldatakse -kir-jutatakse pikalt -ülipikalt (kahekordse tähega); on ju eesti keel foneetiline (oli juttu eespool).

Esineb aga sõnas kõrvuti kaks või rohkem erinevat häälikut (vaeseid, metsas, korsten, karsklane, jne.), siis tekib liithäälik. Kaashäälikute (konsonantide) puhul nimetame liithäälikut konsonantühendiks, täishäälikute (vokaalide) puhul kaksiktäishäälikuiks (dif-tongideks). Diftong koosneb seega kahest erinevast täishäälikust (ae, ai, au, ei, oi, ui, äe, äi jt.), mis kuuluvad samasse silpi.

Märkus. Diftongiks ei tohi lugeda ka liit-ja vöörsõnus esinevaid erinevaid vokaale, kui need ei kuulu samasse silpi. Nii pole sõnades vana/isa, elu/iga, maa/ilm, po/eet, re/aalne jt. ühtki diftongi.

Harjutus nr. 4. Kriipsuta alla konsonantühendid ja diftongid.

Meie metsas kasvab palju puid. Kõige rohkem näeme seal kaski, kuuski ja mände. Kõndisin aias õitsevate õunapuude all, kus leidus ka mit-mesuguseid lilli, Millal maksan memme vaeva, kahel käel kandemise ? Meie ideaal on osata emakeelt veatult. Poesia on ilukirjanduse ala -liik. Paljud joovad kohvi suhkruta. Vabrikuil on kõrged korstnad. Vae-seid leidub meiegi hulgas. Istun laua ääres juba õige kaua. Liuaga toodi toit lauale. Koolis õpitakse nii reaali kui ka humanitaaraineid.

K o n t r o l l t ö ö nr. 1.

1. Millisesse indo-euroopa keelkonna alaliiki kuulub näiteks rootsi inglise, rumeenia ja läti keel ?
2. Millisesse keelteperre kuulub eesti keel? Nimetame mõni kaugem ja mõni lähem sugukeel !
3. Miks nimetame eesti (ka soome) keelt foneetiliseks ? Too mõni näide! Vastandmõiste foneetilisele keelele ?).
4. Kas eesti või soome keel on vanemal arenguastmel ?
5. Mida väljendab lause, sõna, täht?
6. Liida -gi või -ki sõnadele!

Laud, vend, kuub, ema, kamm, kass, lell, (isa vend) vann, nimi, pere, kõrb (kõrve), kõrv, sang (käepide), lapp, ehk, latt, aitäh, narr, laev, valu, sirp, šahh, tont, käsk, virk, hirm, õrn, üks, mina, kast, laps, kärg (kärjr), mõrd (mõrra), välk, kellele, millest, kus, kuhu, kust.

7. Kirjuta kriipsu asemele b või p, d või t, g või k !
 Lei-sin, lä-sid, mur-sime, kün-sid, või-sin, hoi-sime, loo-sin, vii-sin ja kar-sid on lihtminevikus ehk imperfektis. Kär-seseen ja kär-sepaber tapab kär-seid. Tul-e, näh-e, hoi-ke, võt-e, pan-e, leid-u, laul-e, mur-ku, künd-e ja tun-ke on käskivas kõnes im-era-iivis. Pea-selt, hõl-sasti, var-si, vör-selt, lii-selt, um-kau-selt, hoo-sasti, soo-selt, ae-sasti, vägival-selt ja ligi-kau-selt on määrsõnad ehk a-verbid. Lei-kond, lau-kond, li-kond, rin-kond, ü-sikud, ka-sikud ja pi-likud on liitega sõnad, mitte lii-sõnad. Ko-sud ja ma-sad on siseelundid. Enneae-sed, ülelii-sed esmakor-sed ja ebavör-sed on liitsõnad. La-sed kuulasid öö-iku la-sutamist me-satu-as. Lillka-sas, pik-poiss ja k~~u~~-sised on söömiseks. Kul-sepp, kin-sepp ja tõl-sepp on käsitöölised.
8. Kirjuta vajaäuse puhul kriipsu asemele h !

Vanal -ajal leidus rohkesti -urtsikuid, -ütte ja -onne ning söödi -ädaga -isegi -aganaleiba. -agijas, -erilane, -ani -ulgu, -ernes, -eller-ein ja -ulgumeri on nimisõnad ehk substantiivid, -ere, -ubane, -õre, -alp, -ale, -abras, -ärras, ja -ajameelne aga omadussõnad ehk adjektiivid, kuid -aigutama, -õõguma, -aevastama, -õõruma, -irvitama, -ässitama, -ulguma, ja -undama on pöördõnad ehk verbid, kuna -eredasti, -ärdasti, -elevil, -aprasti ja -äkki on määrsõnad ehk adverbid. Sõnal -ädala-ein pole midagi tegemist sõnaga -äda ega sõnal -aja -meelne sõnaga -aeg.

- - - - -